

Оцінка пропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України: порівняльний аспект

Оцінка виборчої системи передбачає врахування багатьох змінних, які можуть по-різному впливати навіть під час двох послідовних виборів, що відбуваються за незмінним виборчим законом. Виборчі системи не можна розглядати як незалежний феномен, вони зазвичай є частиною складного комплексу політичної системи, внаслідок чого постійно зазнають впливів від інших компонентів, рівно, як і самі постійно здійснюють різновекторні впливи.

Анатолій РОМАНЮК,
доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Ів. Франка, керівник Центру політичних досліджень

Оцінка виборчої системи є оцінкою політичних наслідків, які отримує суспільство внаслідок застосування конкретної виборчої системи. Сама оцінка є складним процесом, оскільки, з одного боку, визначення наслідків застосування тієї або іншої системи не є однозначним з точки зору основних політичних акторів. У даному випадку йдеться не лише про відмінні оцінки партією/ями, які пройшли до парламенту, і тими, що не пройшли. Навіть у демократичних країнах Західної Європи ми досить часто зустрічаємося з дебатами щодо оцінки виборчої системи та корекціями виборчого законодавства, в тому числі і змінами виборчих систем, коли в основі лежить аргументація – недосконалості чинної виборчої системи, вини виборчої системи в тих чи інших політичних наслідках. Показовою в цьому плані є зміна виборчої системи з пропорційної на змішану в Італії у 1994 році і повернення у 2005 – до пропорційної виборчої системи. Оцінка виборчої системи може суттєво відрізнятись залежно від часу. Варто пригадати оцінки змішаної виборчої системи після парламентських виборів 2002 року, коли домінували негативні і продукувалися високі за рівнем позитивних очікувань оцінки пропорційної виборчої системи, і зміна оцінок цих двох виборчих систем після парламентських виборів 2006 року, коли суттєво пом'якшились критичні оцінки змішаної системи і суттєво загострились критичні оцінки пропорційної виборчої системи. Слід зазначити, що оцінка виборчої системи

передбачає врахування багатьох змінних, які можуть по-різному впливати навіть під час двох послідовних виборів, що відбуваються за незмінним виборчим законом. Виборчі системи не можна розглядати як незалежний феномен, вони зазвичай є частиною складного комплексу політичної системи, внаслідок чого постійно зазнають впливів від інших компонентів, рівно, як і самі постійно здійснюють різновекторні впливи. Серед базових оцінок виборчих систем домінують оцінки щодо забезпечення представництва та щодо рівня пропорційності/диспропорційності. В першому випадку оцінка представництва передбачає аналіз результатів виборів з точки зору відповідності депутатського корпусу основним, наявним у суспільстві соціальним та соціополітичним поділам. Як правило, йдеться про представлення в парламенті основних, існуючих у країні соціально-економічних, етнових, конфесійних, регіональних, гендерних тощо груп. Оцінка рівня пропорційності є більш вузькою. Вона стосується аналізу відповідності частки голосів, які отримала політична партія/виборчий блок, частці мандатів, якими вони володіють у парламенті. Досвід проведення виборчих кампаній свідчить, що навіть за умов застосування пропорційної виборчої системи в межах однієї країни співвідношення частки голосів і частки мандатів відрізнятиметься стосовно кожної партії, яка пройшла до парламенту. Найвищий рівень пропорційності теоретично має дорівнювати 100 відсоткам, відповід-

но, чим менше буде рівень співвідношення частки голосів і частки мандатів, тим нижчим буде рівень пропорційності. Більшість дослідників виборчих систем погоджуються, що всі без винятку виборчі системи призводять до деформації результатів виборів. Деформація виявлятиметься в тому, що окремі політичні партії матимуть краще представництво, тобто будуть мати більшу частку мандатів, ніж належна їм частка голосів, а інші, навпаки, матимуть гірше представництво. Власне оцінці рівня диспропорційності виборчих систем країн Західної Європи та України ми і присвячуємо цю статтю.

Існує кілька методик обчислення пропорційності результатів виборів з допомогою індексів. Індекс пропорційності запропонував Гюнтер (R.Gunter)¹. Для оцінки

рівня пропорційності також використовують індекс диспропорційності виборів Галлахера, або indeks L-S (least squares method – метод найменших квадратів), який обраховується відповідно до формули [5, 46]:

$$I_G = \sqrt{\frac{1}{2} \sum_n (p_n^g - p_n^m)^2}$$

де: I – означення індексу; p^g – відсоток голосів, які отримала партія на виборах; p^m – відсоток мандатів, які отримала партія відповідно до свого виборчого результату, n – кількість партій/виборчих блоків, які пройшли до парламенту.

Таблиця 1

Основні характеристики виборчих систем

	Назва країни	Тип виборчої системи	Участь громадян у виборах	Індекс диспропорції Галлахера ²	Індекс ефективної кількості політичних партій
1	Австрія	пропорційна	78,48(2006)	1,08	3,02
2	Бельгія	пропорційна	94,7(2003)	5,06	8,84
3	Греція	пропорційна	75,6(2004)	7,23	2,67
4	Данія	пропорційна	84,4(2005)	0,81	4,68
5	Іспанія	пропорційна	77,21(2004)	5,14	3,05
6	Нідерланди	пропорційна	80,0(2006)	1,0	5,01
7	Норвегія	пропорційна	77,1(2005)	3,02	6,21
8	Португалія	пропорційна	61,53(2006)	5,34	3,15
9	Фінляндія	пропорційна	66,6(2003)	3,04	5,65
10	Швеція	пропорційна	81,99(2006)	1,12	4,51
	Разом		77,76	3,28	4,68
	Ірландія	єдиного перехідного голосу	62,57(2002)	6,48	4,13
	Швейцарія	панашаж	45,2(2003)	2,24	5,47
	Сполучене Королівство	відносної більшості	61,3(2005)	17,69	3,34
	Франція	двотурова більшості	64,4/60,4(2002)	22,90	5,04
	Німеччина	змішана	77,7(2005)	3,83	3,88
	Італія ³	змішана	81,3 (2001)	7,03	6,35
	Україна	пропорційна	67,13 (2006)	8,51	6,7

¹ Аналіз рівня пропорційності виборчих систем країн Західної Європи з допомогою індексу Гюнтера ми здійснили у книзі: Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс. 2004. – С. 240–243.

² Дані щодо індексу Галлахера та ефективної кількості політичних партій подаємо станом на 2004 рік згідно з обрахунками: Artigeon K., Leimgruber P., Beyeler M., Menegale S. Comparative Political Data SET. 1960–2004.

³ В Італії під час парламентських виборів 1994, 1996, 2001 років діяла змішана виборча система, коли 75% депутатів обиралися згідно з системою відносної більшості в одномандатних округах, а 25% – згідно з пропорційною виборчою системою з чотиривідсотковим виборчим порогом. У 2005 році країна повернулася до пропорційної виборчої системи. Згідно з цією системою відбулися вибори до парламенту в 2006 році.

Як бачимо, найбільший показник диспропорційності властивий системі відносної більшості Сполученого Королівства та двотуровій системі більшості у Франції, середній показник для цих двох країн становитиме 20,3, що суттєво перевищує середній показник країн із пропорційною виборчою системою. Відповідно, країни з пропорційною виборчою системою мають значно менший рівень диспропорційності. Серед країн з пропорційною виборчою системою виняток становить Греція, де показник диспропорційності є відносно високим. На наш погляд, ситуацію в цій країні ми маємо розглядати як окремий випадок. Це пов'язано з особливостями виборчої системи країни. Парламент Греції складається з 300 депутатів, з них 288 обираються згідно з пропорційною виборчою системою, коли на першому етапі мандати поділені в 56 округах згідно з методом Hagenbacha – Bischoffa, на другому етапі мандати поділяються в 13 великих округах (відповідають основним регіонам) згідно з методом Hare. В поділі 288 мандатів беруть участь партії, які отримали 3 відсотки голосів (щодо коаліції з двох партій встановлено виборчий поріг 5 відсотків, для коаліції з трьох і більше партій – 6 відсотків) та виставили своїх кандидатів у 3/4 виборчих округах. У поділі решти 12 мандатів беруть участь партії, які отримали під час виборів результат понад 17 відсотків голосів на рівні країни.

Розглянемо, якими будуть показники зазначеного індексу в Україні. Матеріали таблиці № 2 показують, що партії, які пройшли встановлений виборчий бар'єр під час парламентських виборів 2006 року, отримали мандатів більше, ніж їм належить згідно з результатами виборів (при складанні таб-

лиці ми використовували дані, розміщені на офіційному сайті Центральної виборчої комісії, відсоток мандатів, що припадають на партію/блок, ми обраховували самостійно на підставі даних Центрвиборчкому про кількість депутатів, зареєстрованих від виборчих блоків та партій, і не брали до уваги переходи депутатів, які почалися після створення в парламенті більшості). Надлишок місць є тим більшим, чим більший відсоток голосів набрала партія або блок на виборах. Подібна ситуація зумовлена дією п. 9 статті 96 Закону про вибори, яка передбачає: «Партії (блоки), виборчі списки від яких мають більші порівняно з іншими дробові залишки після ділення відповідно до частини восьмої цієї статті, отримують по одному додатковому депутатському мандату, починаючи з виборчого списку партії (блоку), що має найбільший дробовий залишок. Якщо дробові залишки у двох чи більше виборчих списках партій (блоків) однакові, першим додатковий депутатський мандат отримує той виборчий список партії (блоку), за кандидатів у депутати від якої віддано більшу кількість голосів виборців». Тим самим законодавці свідомо заклали перевагу для найбільших політичних партій.

Обрахунок даних по Україні на підставі виборів 2006 року дає змогу встановити показник індексу диспропорційності: він дорівнюватиме 8,51. Цей показник суттєво відрізняється від середніх показників країн, де існує пропорційна виборча система, і свідчить про відносно високий рівень диспропорційності результатів виборів в Україні.

Рівень пропорційності залежить від розміру виборчого округу. Переважно кордони округів визначають на основі діючих адміністративних підрозділів/одиниць, врахо-

Таблиця 2
Співвідношення частки голосів та мандатів парламентських партій в Україні

№ з/п	Назва партії/блоку	% голосів	% мандатів	різниця
1	Партія регіонів	32,14	41,33	- 9,19
2	«Блок Юлії Тимошенко»	22,29	28,66	- 6,37
3	«Наша Україна»	13,95	18,0	- 4,05
4	Соціалістична партія України	5,69	7,3	- 1,61
5	Комуністична партія України	3,66	4,66	- 1,0

вуючи кількість виборців, щоб кожен округ мав приблизно однакову їх кількість. Максимальний розмір багатомандатного виборчого округу становить територія цілої держави. Такий єдиний багатомандатний округ у межах кордонів країни існує у Нідерландах, від нього обирають 150 депутатів парламенту. Якщо розмір округу буде невеликим, тобто від округу обиратимуть небагато депутатів, цілком імовірно, що результати виборів будуть недостатньо пропорційними. Досвід виборів у країнах Західної Європи допоміг сформулювати висновок, що рівень пропорційності представництва зростає відповідно до збільшення розмірів виборчого округу. У країнах, де використовуються великі виборчі округи, – Австрія, Нідерланди, Німеччина та Швеція – показник пропорційності вищий, ніж у Іспанії, де використовують малі виборчі округи (див. табл. 1). Цей висновок підтверджено і в дослідженні Давида М. Фареллі, який вивчав залежність між розміром виборчого округу та формулою трансформації голосів у мандати і рівнем пропорційності на підставі аналізу ситуації у п'ятдесяти країнах світу (див. табл. 3).

Як бачимо, країни, в яких використовується єдиний загальнонаціональний виборчий округ, мають найкращі умови порівняно з одномандатними та малими і середніми виборчими округами щодо забезпечення про-

порційності результатів виборів. Проте результат перших пропорційних виборів в Україні свідчить про досить значний рівень диспропорційності, тобто розмір округу в нашому випадку не допоміг зменшити рівень диспропорційності.

Згідно з Д. Фареллі, найбільша диспропорційність досягається під час застосування засади абсолютної більшості (15,84), а найменша – при застосуванні формули Hare'a (2,13), метод найбільшого залишку, який застосовується в Україні, згідно з даними Д. Фареллі дає змогу забезпечити відносно низький результат диспропорційності, він обраховує середній показник для країн, які застосовують цей метод – 4,96 [6, 161]. І в цьому випадку результати виборів 2006 року в Україні підпадають під категорію винятку стосовно загальних тенденцій.

Рівень пропорційності має також зв'язок із застосуванням другого рівня розподілу депутатських мандатів, оскільки цей механізм сприяє зняттю найгостріших форм диспропорційності. Щодо зазначеного механізму існує два основні підходи: в першому – передбачає, що наперед визначається кількість місць, які передбачені для додаткового/другого розподілу. Цей підхід властивий Данії, Ісландії, Німеччині, Норвегії. Другий підхід передбачає виділення певної кількості депутатських мандатів для компенсації диспропорційності на підставі результатів виборів і властивий для Австрії, Бельгії, Греції та Італії. Резервні місця визначають після загального розподілу депутатських мандатів, що відбувається внаслідок загальнонаціональних виборів, і лише після того, як визначено наявний залишок депутатських місць, тоді вони перерозподіляються між політичними партіями – суб'єктами виборчого процесу пропорційно до невикористаних партією голосів, що має своїм відповідником недоотримання частки депутатських місць. Це допомагає партіям суттєво зменшити втрату голосів виборців. Конституція Швеції так регламентує застосування «врівноважуючих мандатів»: «... мандати, закріплені за виборчими округами, розподіляють між партіями у кожному виборчому окрузі пропорційно до результатів виборів у цьому окрузі. Врівноважуючі мандати розподіляють між партіями так, щоб розподіл усіх мандатів до Ріксдагу, за винятком мандатів, закріплених за виборчими округами, отриманих партією,

Таблиця 3

Залежність між розміром виборчого округу та диспропорційністю [6, 161]

№ з/п	Розмір виборчого округу	Кількість проаналізованих держав	Середній показник диспропорційності
1	Одномандатний	11	12,93
2	Більший, ніж одномандатний, менший, ніж загальнонаціональний	28	6,08
3	Загальнонаціональний	10	2,27

Пропорційна виборча система сприяє забезпеченню високого рівня пропорційності виборів порівняно із системами відносно більшої та більшої з двотуровим голосуванням. Додатковими чинниками, що сприяють зменшенню рівня диспропорційності, виступають: запровадження загальнонаціонального виборчого округу та великих округів, другого рівня розподілу депутатських мандатів та стабільні характеристики партійної системи. Оцінка рівня диспропорційності пропорційної виборчої системи в Україні порівняно з європейськими країнами дає змогу говорити про відносно високий рівень диспропорційності.

яка зібрала менше чотирьох відсотків голосів, був пропорційним до кількості голосів, одержаних у межах держави партіями, які брали участь у розподілі. Якщо при розподілі мандатів, закріплених за виборчими округами, партія отримує більше мандатів, ніж це відповідає її пропорційному представництву у Ріксдазі, то її не враховують при розподілі врівноважуваних мандатів, і вона отримує лише мандати, закріплені за виборчими округами. Після розподілу між партіями врівноважуваних мандатів передають виборчим округам» [2, 708]. Подібна методика застосування вирівнюючих мандатів передбачена у статті 59 Конституції Королівства Норвегія [7, 38]. Таким чином, другий рівень розподілу мандатів дає змогу суттєво відкоригувати рівень диспропорційності.

У багатьох країнах пропорційні виборчі системи передбачають застосування прохідного бар'єра (threshold), який партія повинна подолати, щоб бути правочинною взяти участь у розподілі депутатських місць. Уперше таку систему запровадили в Німеччині 1963 року. Тоді бар'єр становив 5 відсотків, або три депутатські місця в одному окрузі. Сьогодні існують такі різновиди: Австрія – 4% на загальнонаціональному рівні, або один депутатський мандат у будь-якому виборчому окрузі; Данія – 2%, або один мандат в окрузі; Нідерланди – 0,67%; Греція – 3% для однієї партії як суб'єкта виборчого процесу, 5% – для коаліції з двох політичних партій і 6% – для коаліції з трьох і більше політичних партій; Іспанія – 3%; Ліхтенштейн – 8%; Норвегія – 4%, або один мандат в окрузі; Швеція – 4%, або 12% у межах одного виборчого округу. Такі бар'єри визначають для забезпечення кращої консолідації парламенту, щоб обмежити присутність у парламенті значної кількості дрібних політичних партій, які б були представлені одним або кількома депутатами. За таких умов, як свідчить досвід особливо 50-х років ХХ століття, структуризація парламенту та його продуктивна робота стають сумнівними, також це впливає на рівень стабільності урядів⁴. Застосування високого рівня порога може суттєво викри-

вити результати виборів. Прикладом цього слугує досвід Греції. У цій країні в період з 1971 до 1985 року виборчий поріг становив 17%. Зокрема, на виборах 1985 року найбільша партія Греції – ПАСОК отримала 50,7% місць у парламенті, маючи за результатами виборів 45,8% голосів; відповідно, менші за розміром політичні партії, які одержали 13,4% голосів, трансформували їх лише у 4,3% депутатських мандатів. Греція кілька разів приймала закони/поправки, спрямовані на зниження виборчого порога, з 1990 року його визначили на рівні лише одного відсотка, однак критика досвіду застосування низького виборчого порога стимулювала підвищення його рівня, про сучасний стан ми згадували. Рейн Таагепера так оцінює значення виборчого порога: «Значення бар'єра важливе з наступних міркувань. Відкритість політичної системи для входження нових партій є важливим аспектом її демократичності. Занадто високий бар'єр негативно впливає на формування атмосфери прозорості виборів та суспільної легітиматії політичного режиму» [9, 384]. Виборчий поріг не застосовують країни, які використовують систему єдиного перехідного голосу, – Ірландія та Мальта, панащаж – Люксембург і Швейцарія. Лише одна країна, де використовується система списків у межах пропорційної виборчої системи, – Республіка Португалія – його не має. Формально здавалося б, що виборчий поріг мав би призводити до відчутного рівня диспропорційності виборів, однак дані таблиці 1 свідчать про подібність показників диспропорційності країн, які мають різні виборчі пороги. Варто звернути увагу на співвідношення виборчого порога в Австрії (4%), Швеції (4%) та Нідерландах (0,67%) і показників рівня диспропорційності: Австрія – 1,08, Швеція – 1,12 та Нідерланди – 1,0. Тобто застосування другого рівня перерозподілу мандатів здатне суттєвим чином зменшити рівень диспропорційності виборчої системи.

Аренд Лейпхарт зазначає, що зростання індексу пропорційності залежить також від стабілізації партійної системи та від ско-

⁴ Показовим у цьому випадку вважається приклад з новітньої історії Польщі. На загальнонаціональних виборах у 1991 році було прийнято рішення не визначати виборчого порога. Внаслідок цього до парламенту пройшли представники 29 політичних партій. Кожна з них набрала не більше 12 відсотків голосів. Подібний склад парламенту суттєво вплинув на стабільність коаліційного уряду. Новий виборчий закон 1993 року запровадив 5-відсотковий бар'єр для партій і 8-відсотковий – для партійних блоків. Наслідком цього стало проходження до парламенту депутатів лише 6 політичних партій і блоків.

рочення ефективної кількості політичних партій [8, 165–166]. В Україні дійсно простежується тенденція скорочення показника ефективної кількості політичних партій [1,18], проте оцінити рівень дії даного чинника ми зможемо лише після кількох виборів на пропорційній основі.

Таким чином, ми можемо констатувати, що пропорційна виборча система сприяє забезпеченню високого рівня пропорційності виборів порівняно із системами відносної більшості та більшості з двотуровим голосуванням. Додатковими чинниками, що сприяють зменшенню рівня диспропорцій-

ності, виступають: запровадження загальнонаціонального виборчого округу та великих округів, другого рівня розподілу депутатських мандатів та стабільні характеристики партійної системи. Оцінка рівня диспропорційності пропорційної виборчої системи в Україні порівняно з європейськими країнами дає змогу говорити про відносно високий рівень диспропорційності. На наш погляд, ця ситуація зумовлена дією норм закону про вибори, який заклав певну преференцію для великих партій і не запровадив механізмів, які б дозволяли зменшувати диспропорційність результатів виборів.

Використана література

1. Ключковський Ю. Пропорційні вибори і розвиток партійної системи в Україні // *Вибори та демократія*. 2006. № 3. – с. 11–19.
2. Конституція Швеції // Конституції государств Европейского Союза. Под общей ред. Л.А.Окунькова. – М.: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. – С. 687–802.
3. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. – Львів: Тріада плюс. 2004. – 389 с.
4. Armigeon K., Leimgruber P., Beyeler M., Menegale S. Comparative Political Data SET. 1960–2004 – http://www.ipw.unibe.ch/content/team/klaus_armigeon/comparative_political_data_sets/index_ger.html
5. Gallagher M. Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems // *Electoral Studies*. 1991. № 10. – P. 33–51.
6. Farrell, D. M. *Electoral Systems. A Comparative Introduction*, Palgrave, New York, 2001. – 241 p.
7. *Konstytucja Królestwa Norwegii*. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe. 1996.
8. Lijphart A. *Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. – New Haven.: Yale University Press, 1984. – 229 p.
9. Taagepera R. Nationwide Threshold of Representation // *Electoral Studies*. Vol. 21. Issue 3. September 2002. – P. 367–538.